

Zamira Axmedova,

O‘zbekiston davlat san‘at va madaniyat instituti

“Dramatik teatr va kino san‘ati” kafedrası dotsenti

CHINGIZ AYTMATOV – SO‘Z SAN‘ATKORI

Annotatsiya. *Ushbu maqolada butun dunyo kitobxonlarini hayratga solgan Qirg‘iz xalqining jahonshumul yozuvchisi Chingiz Aytmatovning san‘atkorona faoliyatini yoritishga bag‘ishlandi. Yozuvchi o‘z ijodi davomida ko‘plab asarlar yaratdi va butun dunyoga mashhur bo‘lib kyetdi, ayniqsa uning so‘z san‘ati sohasidagi mahorati hamon kitobxonlarni hayratga soladi.*

Kalit so‘zlar: *mashhur, yozuvchi, xalqaro, tarjima, ertaknamo, rivoyat, atiq, so‘z san‘ati, qadrdon, go‘sha, estetik, qoniqish.*

Аннотация. *Данная статья посвящена освещению невероятной деятельности мастера слова Чингиза Айтматова, который считают писателем с мировым именем. В своей писательской деятельности возникли незабываемые произведения и стал знаменитым писателем, особенно его мастерство до шести пор ошеломляет мирового читателя.*

Ключевые слова: *знаменитый, писатель, международный, перевод, сказка, повествование, антиквариат, художественное слово, дорогой, уголок, эстетика, удовлетворение.*

Abstract. *This article is dedicated to highlighting the incredible work of the master of words Chingiz Aitmatov, who is considered a world-famous writer. In his writing career, he created unforgettable works and became a famous writer, especially his skill still amazes the world reader.*

Key words: *famous, writer, international, translation, fabulous, legend, myth, art of words, beloved, locale, aesthetic, contentment.*

Qirg‘iz xalqining olamshumul shuhratga ega bo‘lgan yozuvchisi Chingiz To‘raqulovich Aytmatov tavalludiga 2025-yil 12-dekabrda 98 yil to‘ladi.

Chingiz Aytmatov 30 yoshga kirganda o'zining "Jamila" nomli qissasini yozdi. Asar xalqaro darajada mashhur bo'lib ketdi va yozuvchiga katta shuhrat keltirdi. Besh yildan keyin yozuvchi davlat mukofoti sovrindori bo'ldi. Bugungi kunda uning asarlari jahonning ellikdan ortiq tillariga tarjima qilindi, shu munosabat bilan u dunyoning mashhur yozuvchilari qatoridan o'rin oldi.

Yozuvchining bolalik va o'smirligi urush yillariga to'g'ri keldi. U tug'ilgan o'lka Qirg'izistonning Talas daryosi bo'yidagi vodiy hisoblanadi, vodiy o'zining joylashish o'rniga ko'ra ertaknamo yurt bo'lganligi tufayli u afsona, ertak, rivoyat, atiqalarga boy go'sha deb yuritiladi. Chingizning ko'z oldida bunday ertakona olamni uning buvisi ochadi va uni yozuvchi butun umri davomida qoniqish bilan eslab yuradi: "Aytish mumkinki, buvim o'zi ham bilmagan holda menda ona tilimga bo'lgan cheksiz muhabbatimni uyg'otib qo'ydi. Ona tili! Bunda qanchalar cheksiz ma'no yashiringan. Ona tilim sehrini esa tasvirlashga qalam ojiz. Faqat bolalikda egallangan qadrdon so'z qalbni nafosat bilan oshno qila oladi, kishilarni, olamni sevishtga o'rgatadi, insonda birinchi g'urur sarchashmasini uyg'otadi, ajdodlar tilining ko'p ma'noliligi va ko'p qirraliligi bilan estetik bahra beradi. Bolalik nafaqat qimmatli davr, balki bolalik inson shaxsini kelajakda unib, o'sib ulg'ayib borishiga zamin hozirlovchi sermahsul urug' hisoblanadi. Aynan bolalikda ona tili haqidagi haqiqiy bilimlar urug'i qadaladi, aynan shu paytda atrofdagi jamoa bilan bog'liqlik hissi vujudga keladi, atrof tabiatga, yurt madaniyatiga daxldorlik hissi uyg'onadi." ("O'zim haqimda qaydlar")

Oltinchi sinfdan keyin uning mehnat faoliyati boshlandi. So'ngra o'qib, Aytmatov zootexniklik kasbini egalladi. Ammo kitob uning uchun alohida olam bo'lib qoldi: "Men hamisha kitobni qaydaydir muqaddas xilqat sifatida qo'limga olar edim... Uni yozgan kishi esa mening ko'z oldimda buyuk sehrgardek g'aydalanar edi". Yozuvchi uchun adabiyot ulkan ahamiyatdga ega bo'ldi, negaki, u "xalqning o'zidan keladi va xalq qalbiga nur kabi kirib boradi."

O'smirda ezgulik va yovuzlik, burch va sadoqat haqidagi tasavvurlar juda erta shakllandi. Urush paytiga to'g'ri kelgan bolaligida ro'y bergan bir voqeani eslab u shunday yozgan edi: "Insonda ezgulikni o'stirib borish kerak... Bu har bir insonning, barcha avlodlarning umumiy burchidir. Bunda adabiyot, san'at va madaniyatning ham o'rni katta bo'ladi."

O'z adabiy faoliyatining dastlabki davrlarida u jurnalistika bilan bog'liq ishlar va tarjimalar bilan shug'ullandi. Uning birinchi hikoyasi 1952-yili e'lon qilindi. So'ngra 1956-yilgacha, 5 yil davomida Moskvadagi Oliy adabiyot kurslarida tahsil oldi. 1961 yildan Chingiz Aytmatov "Pravda" gazetasining O'rta Osiyo respublikalari va Qozog'istondagi muxbiri bo'lib ishladi.

Umuman olganda, Chingiz Aytmatovning har bir asarining yaratilishi voqeaga aylangan, kitobxonlar uning asarlarini orziqib kutgan va bu asarlar tufayli yozuvchi bir necha marta davlat mukofotlariga sazovor bo'lgan. Uning "Birinchi o'qituvchi", "Sarviqomat dilbarim", "Jamila" singari barcha asarlari doim kitobxonlar e'tiborini tortib keldi. Uning asarlari Asil Rashidov, Ibrohim G'ofurov singari mahoratli tarjimonlar tomonidan o'zbek tiliga tarjima qilinib, o'zbek o'quvchilariga taqdim etildi. Bu tarjima asarlari hamon o'zbek kitobxonlari e'zozida, hamon o'quvchilarimiz ulardan ma'naviy bahra olmoqda.

Bularning barchasi, albatta, Chingiz Aytmatovning ijodkor sifatida yuksak mahorat egasi ekanligini ko'rsatib turadi. Negaki, u Turonzaminda o'sib-ulg'aydi va yozuvchi sifatida turkiygo'y allomalar ijodiga tayandi.

Qadim Turozamin ne-ne buyuklar, ulug'lar, allomalar, yozuvchi va shoirlarga makon bo'lgan. Bu aziz turkiylar yurtida Qoshg'ariy, Yugnakiy, Yusuf Xos Hojib, Alisher Navoiy, Jambul, Abay, To'qtag'ul singari nihoyatda iqtidorli adiblar dunyoga keldi va ijod qildi. Ular yaratgan ajoyib asarlar keyingi avlodlarning bebaho ma'naviy mulki bo'lib turkiy xalqlarining, ayniqsa, yoshlarning ma'naviy tarbiyasiga xizmat qilib kelmoqda. Ular Hazrat Alisher Navoiyning ta'biri bilan aytganda, o'zlariga "Besh bebaho haykal qo'yдилar va asrlar osha avlodlarga labbay, deb javob bermoqdalar." Ularning benazir ijodi

tufayli asrlar davomida o‘z ahamiyatini yo‘qotmaydigan asarlar, turkiy xalqlarning yozma adabiyoti vujudga keldi va rivojlandi.

Turkiy allomalarning say-harakatlari beiz ketmadi. Nihoyatda jadal taraqqiy etgan yigirmanchi asrda ham ularning ishlarining davomchilari bo‘lgan yirik adiblar ijod qildilar va o‘z asarlari bilan umumturkiy adabiyot ravnaqiga ulkan hissa qo‘shdilar. Qirg‘iz xalqining baxtini, ravnaqini, ma‘naviyatini kuylagan, jahon miqyosida qirg‘iz adabiyotining qudratini namoyon qilgan Chingiz Aytmatov ana shunday yirik va mashhur adiblardan biri hisoblanadi. Uning asarlarida qalamga olingan masalalar faqat bir millatning emas, balki barcha millatlarning, turkiy xalq manfaatini aks ettiruvchi masalalar bo‘lib qoldi.

“Dastlab so‘z paydo bo‘ldi” – deyiladi muqaddas kitoblarda. Har bir yirik ijodkor kabi qirg‘iz xalqi yozuvchisi Chingiz Aytmatov ham o‘zining butun ijodi davomida so‘zni ulug‘ladi, muqaddas bildi, asrab-avaylab munosabatda bo‘ldi. Adib shunday yozadi: “So‘zni avaylab-asrash kerak. Menga qolsa, so‘z qurumsolikni yoqtiradi, derdim. Agar so‘z xuddi kechasi-yu kunduzi oqib yotgan suv misoli isrof qilinsa, so‘zning har bir misqoli qadrlanmasa, so‘z tejab-tergab ishlatilmasa, o‘z kuchini yo‘qotadi – jonsiz bo‘lib qoladi. Ibtidoiy jamoa tuzumidan beri yashab kelayotgan qonuniyatga binoan, o‘z so‘zini ustidan chiqmaydigan inson beburd hisoblanadi va unga hech kim ishonmaydi.”²² So‘zni isrof qilish, adibning tushunchasida, ona yer tuprog‘ini, aziz nonni isrof qilish bilan barobardek tuyuladi. So‘zdan to‘g‘ri foydalanmaslik adabiy asarni siyqalashtirib yuboradi, uning ma‘nosiga putur yetkazadi. So‘zni asrash yozuvchi uchun iymonni, e‘tiqodni asrash bilan barobar bo‘ldi.

Vijdonan so‘zga e‘tiqod qilganligi tufayli Chingiz Aytmatovning beqiyos asarlari nafaqat turkiy xalqlar adabiyoti, balki butun jahon xalqlarining ma‘naviy mulki bo‘lib qoldi va qadimiy yunon adibi Gomerning asarlari kabi ko‘plab avlodlar o‘rganadigan ma‘naviy manbaa bo‘lib qoladi.

Chingiz Aytmatovning asarlari orasidan eng yaxshisini tanlab olish qiyin. Negaki, ularning har biri o‘ziga xos. Ularning har birida ijtimoiy hayot o‘zgacha

²² Aytmatov Ch. Shoxonov M. Cho‘qqida qolgan ovchining ohi-zori. — Toshkent: Sharq, 1998. 3-b.

tarzda aks ettiriladi. Bir qarashda uning asarlarida kishilarning hayoti bilan bog‘liq maishiy turmushga urg‘u berilayotgandek tuyuladi, lekin zukko o‘quvchi bu asarlarni o‘qish chog‘ida ularning ijtimoiy ahamiyatga ega ekanligini tushunib oladi. Chingiz Aytmatov yaratgan har bir obraz jamiyatda o‘z o‘rniga ega bo‘ladi. Shuning uchun ular hech qachon o‘zgarmaydi, ahamiyatini yo‘qotmaydi.

Yozuvchi qirg‘iz xalqining qadimiy afsona va atiqalari, milliy urf-odatlarini, rivoyatlari, og‘zaki merosiga juda qattiq hurmat bilan munosabatda bo‘ladi. Shu sababli ham uning deyarli har bir asarida afsona va rivoyat mavjud bo‘ladi, ular zamon bilan uyg‘unlashtirib yuboriladi. Shuning uchun ham uning asarlari zamonsozlikdan yiroq, abadiylikka daxldordir.

Chingiz Aytmatov nafaqat turkiy qavmlardan chiqqan, balki butun dunyo ulug‘larini, buyuklarini ulug‘ladi, shuning uchun o‘zi ham buyuk bo‘ldi. Xususan, u shunday yozadi: “Amir Temurni butun dunyo buyuk sarkarda sifatida juda yaxshi biladi. Uning nabirasi Ulug‘bek esa bobosidan farqli o‘laroq ilm-fanga, madaniyatga ko‘proq e‘tibor berdi va shu jihati bilan mashhur bo‘ldi.”²³ Ulug‘ o‘zbek shoiri Alisher Navoiyga ham yuksak ehtiromini bildirdi.

Yozuvchi o‘zbek xalqiga ham doimiy ravishda o‘z hurmatini izhor qilib keldi. Ayniqsa, Birinchi Prezidentimizning “quvvai hofiza”siga katta hurmatini izhor qildi. O‘zbek yozuvchi va shoirlari bilan ko‘p bora ijodiy uchrashuvlarda bo‘ldi.

O‘zining benazir asarlarini Chingiz Aytmatov yana ko‘plab avlodlarga yetadigan ma‘naviy mulk qilib qoldirdi. U o‘z asarlarida umuminsoniy muammolarni ko‘targanligi sababli jahon adabiyotida o‘ziga munosib o‘ringa ega bo‘ldi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Buyuk adib va jamoat arbobi Chingiz Aytmatov tavalludining 90 yilligini keng nishonlash to‘g‘risida”gi qarori nafaqat ulkan adibga, balki qardosh qirg‘iz xalqiga bo‘lgan yuksak ehtirom belgisi bo‘lib qoldi. Bu iqtidorli yozuvchining ulkan merosini yanada chuqurroq o‘rganish orqali bag‘rikenglik xislatlarni mustahkamlanishiga xizmat qiladi.

²³ Aytmatov Ch. Shoxonov M. Cho‘qqida qolgan ovchining ohi-zori. –T.: Sharq, 1998. 312-b.

Atoqli adib Chingiz Aytmatov ijodi o‘zbek teatri solnomasida ham alohida sahifani tashkil etadi desak, xato bo‘lmaydi. Zero, yozuvchi qalamiga mansub mashhur qissa-yu romanlar yurtimiz teatrlarida qayta-qayta sahnalashtirilib, rejissyor va aktyorlarning charxlanishi, sahna poetikasining taraqqiy etishiga xizmat qildi. Shuningdek, Aytmatov asarlaridagi falsafiy g‘oyalar, teran mushohadalar, umuminsoniy tuyg‘ular o‘zbek teatr san’atining ijodiy ufqlari, mavzu va janr doirasini kengaytirdi.

Chingiz Aytmatovning o‘zi hech qachon dramaturglikka da’vo qilmagan va bu yo‘nalishda “Fudziyamaga ko‘tarilish” nomli birgina pyesa yaratgan, xolos. Ammo bu adib teatrga qiziqmagan, degan xulosani bermaydi. Aksincha, Aytmatov jahon sahna san’atining eng yaxshi namunalaridan xabardor, atoqli rejissyor-u aktyorlar bilan hamsuhbat edi. Yozuvchi dramaturgiyada faol emasligi haqida to‘xtalar ekan, anchayin keskin, achchiq mulohazalar bildiradi: “Rostini aytsam, pyesa yozgim kelmayapti, ehtimol, kelajakda yozarman. Proza bilan shug‘ullanaman. Dramaturgiya, teatr esa... Nima desam ekan? Garchand mening teatr bilan munosabatlarim iliq bo‘lsa-da, bu borada ko‘p murakkabliklar bor. Hozirgacha pyesa yozish niyatim bo‘lmagan. Chunki, o‘z mehnating mahsulini o‘tkazish uchun eshikma-eshik kirib, asabni buzish, bekorga vaqt sarflashning hojati yo‘q deb hisoblayman. Ayrim yozuvchilar dramaturgiyadan shu bois uzoqlashib ketdilar. Men ham yozmayapman, yozishni istamayman ham.”²⁴ Biroq yozuvchining baxti shundaki, u pyesa yozmay turib ham haqiqiy dramaturgga aylandi. Uning deyarli barcha asarlari teatrlarda sahnalashtirilib, katta muvaffaqiyat qozondi.

Shu bilan birga adibning asarlari nafaqat professional teatr sahnasida balki o‘quv jarayonida talaba aktyor uchun juda katta maktab vazifasini ham o‘taydi.

Ma’lumki, nasriy asarni sahnaga moslashtirish, ya’ni inssenirovka qilish oson ish emas. Kitob sahifalaridagi rang-barang obrazlar, quyma tasvirlar, go‘zal tashbehtar-u ohorli jummalarni ixcham dialoglarga joylash, muallif g‘oyasi va uslubini saqlagan holda asarning dramaturgik shaklini yaratish inssenirovka

²⁴ Ch.Aytmatov. Men dramaturg emasman... // “Teatr” jurnali, 2005 yil, 6-son, 25-b.

muallifidan jiddiy izlanish va salohiyatni talab qiladi. Ayniqsa, Chingiz Aytmatovdek yirik adiblar ijodiga murojaat qilish har qanday pedagog-rejissyor uchun ham katta mas'uliyatdir.²⁵

Chingiz Aytmatovning “Jamila” asarini 2-kursda talabalar bilan keng tahlil qilib, o‘rganib sahnalashtirdik. Tahlil jarayonida talabalar muallifning nafaqat “Jamila”, “Oq kema”, “Birinchi muallim”, “Asrga tatigulik kun”, “Erta qaytgan turnalar”, “Qiyomat”, “Sarvqomat dilbarim” va yana ko‘plab asarlarini o‘rganib tahlil qildik. Talabalarda muallif Chingiz Aytmatovga, uning asarlariga mehri, qiziqishi oshdi, chunki uning asarlari markazida doim inson va tabiat o‘rtasigi umumbashariy ko‘rash yotadi, xarakterlardagi dramatism talaba aktyorlarni timsol yaratishga maishiylik botqog‘idan tozalashga o‘rgatadi. Uning qahramonlari katta doiradagi shart-sharoitlar bilan ko‘rashadi va to‘siqlarga duch keladi, tomoshabin ko‘z oldida qahramon darajasiga aylanadi. Shu sababli 2-kurs 1-semestr jarayonida albatta talaba aktyorga pedagog-rejissyor tomonidan Chingiz Aytmatov asarlariga tayanish va undan sahnaviy parcha tanlash talabi qo‘yiladi.

Chingiz Aytmatov ijodining hali anglanmagan, mohiyat-asroriga yetilmagan jihatlari ko‘p. Ularni kashf etish va keng ommaga yetkazishda eng ta’sirchan va yuksak san’at – teatrning alohida o‘rni bor.

Chingiz Aytmatov qirg‘iz xalqining baxtini kuylash bilan birga butun turkiy xalqlarning orzu-niyatlarini ham aks ettirdi. Shu tufayli uning asarlari ko‘p avlodlar tomonidan qadrlab o‘qiladi va o‘rganiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Aytmatov Ch. Shoxonov M. Cho‘qqida qolgan ovchining ohi-zori. –T.: Sharq, 1998. – 312 b.
2. Chingiz Aytmatov. Men dramaturg emasman...//“Teatr” jurnali, 2005 yil 6-son, – 25 b.
3. Abdurasulov Sh.Chingiz Aytmatov va o‘zbek teatri tajribalari// “Jahon adabiyoti” jurnali, 2018 yil, 7-son.
4. Akhmedova Z. A. Value of school of theater in scientific and creative works of students //Paradigmata poznání. – 2015. – №. 2. – C. 45-47.

²⁵ Sh.Abdurasulov.Chingiz Aytmatov va o‘zbek teatri tajribalari// “Jahon adabiyoti” jurnali, 2018 yil, 7-son

5. Qobilov X. N. Aktyorlik mahorati va rejissura masalalari //Oriental Art and Culture. – 2023. – T. 4. – №. 5. – C. 251-255.
6. Karayeva F. et al. Aktyor nutqini rivojlantirishda mumtoz dramaturgiyaning ahamiyati //Oriental Art and Culture. – 2024. – T. 5. – №. 3. – C. 251-255.
7. Utaev A. S. Animatsiya rejissurasi: aktyorlik mahoratining o ‘rni //Oriental Art and Culture. – 2022. – T. 3. – №. 2. – C. 708-711.